

'De Nachtwacht

Véronique van den Engh, organiste van de Sint Jan, gaf in een interview in Brabants Orgelrijkdom 2015 al aan dat er hard gewerkt werd aan de voorbereidingen van **'De Nachtwacht van 's-Hertogenbosch'**, het boek over het groot orgel van de kathedraal. Op zondag 20 november 2016 werd het gepresenteerd tijdens een feestelijke bijeenkomst in deze kathedraal. Met de bespreking van dit boek neem ik graag de geschiedenis van het nu vier eeuwen oude orgel wat ruimer mee.

Gedegen onderzoek

Ruim tien jaar deed Frans Sluijter, die tevens coördinator is bij de parochie, intensief onderzoek naar de wederwaardigheden van het orgel van de Sint Jan en haar bespelers. Veel gedetailleerde archiefstukken kwamen naar boven uit het Kerkarchief en het Oud Stadsarchief 's-Hertogenbosch. Ook stadsrekeningen, resoluties van de stadsregering alsmede Bossche protocollen brachten nieuwe gegevens naar boven. Meer dan veertig geschriften rond en over het orgel werden doorgespit. Met dit resultaat kon Wies van Leeuwen aan de slag om te schrijven over de lotgevallen van dit bijzondere orgel. Maar waar het met name om ging waren de detailleringen van de meest bijzondere en fraaist gedecoreerde orgelkas van Nederland. Fotograaf Marc Bolsius maakte vanaf een hoogwerker honderden foto's - tot in de kleinste details - van deze geweldige kas met zijn bijzondere houtsnijwerk. Door zo te werk te gaan kon hij

details vastleggen die geen enkele kerkganger ooit kan ontwaren. Wij worden als 'toeschouwers' in dit boek getrakteerd op de complete geschiedenis van dit orgel en op een zeer compleet 'plaatje' van wat de orgelkas van de Sint Jan ons allemaal te bieden heeft. Bijna tweehonderd foto's geven daarvan een prachtig en indrukwekkend beeld.

De bouw

Na een 'Woord vooraf' en de verantwoording door Véronique van den Engh, beschrijft Wies van Leeuwen in een vijftal hoofdstukken de zaken rond de totstandkoming en de lotgevallen van het orgel. In het eerste hoofdstuk *'Hendrik Niehoff en de voorgeschiedenis van het groot orgel'* neemt hij ons mee naar de beginperiode van de Brabantse orgelcultuur, waarin Niehoff een belangrijke rol speelt en waar 's-Hertogenbosch zich ontwikkelt tot een centrum van de Brabantse orgelbouw. Er wordt aangegeven dat Niehoff de nieuwe elementen

van uitspringende pijpentorens en de halfcirkelvormige opzet van het rugpositief introduceert. In het volgende hoofdstuk *'Schrijnwerk en gesneden werk, het maken van de kast van het groot orgel'* word je als lezer meegenomen in de herinrichting van de kerk na de brand van 1584. Het werk van de schrijnwerker François Symons en dat van de beeldsnijder Georg Schysler wordt uitgebreid beschreven. Niet alleen welk hout wordt aangeschaft, verscheept en versjouwd, ook dat - om het werk te versnellen - voor de ambachtslieden extra bier wordt geschonken. Dan is in 1617 de galerij en de vestibule klaar en kan - na de opdracht voor het binnenwerk aan Floris Hocque - in 1618 begonnen worden met de bouw van de bijna 29 meter hoge orgelkas, welk werk in 1622 wordt afgerond. Overigens vereeuwigen beide zelfverzekerde meesters zich op cartouches links en rechts op de muur onder de hoofdkas.

In deze twee hoofdstukken worden, ter onderstreping van het geschrevene, originele teksten uit archiefstukken in aparte kaders opgenomen. Daarna volgt in *'Een grootse synthese, vreugde en vergankelijkheid'* de beschrijving van het ontwerp van de orgelkas en de verfraaiingen met alle beelden en de verfijnde motieven op lijsten en de detailleringen van de zuiltjes. Gesteld wordt dat *'de kast in opzet een verstrakking en monumentalisering is van het traditionele Niehoff-front met zijn overhoekse torens en vlakke velden'* met als bijzondere toevoeging *'de wijkende 24-voets zijvelden'*. *'De verticale stijlen worden gedecoreerd met ionische en korintische zuilen, die samen met de zijvelden een grote eenheid bewerkstelligen.'* Van onder naar boven wordt toegelicht welke versieringen en o.a. beelden van saterhermen waar zijn aangebracht. De putti, de beelden van David en Cecilia, Judith en de dochter van Jephtha, alles wordt nader beschreven en toegelicht. De 24-voets zijvelden worden bekroond met blazers met trompet en bazuin, de aanvallers van Jericho. Ook de hooggeplaatste

van 's-Hertogenbosch'

Brabants Orgelrijkdom 2017

- door Moorse muzikanten met luit en hoorn omgeven - draaiende trommel met de dodendans wordt beschreven.

Vervolgens wordt in *'Een schoon en groot werk, de bouw van het instrument'* uitvoerig stilgestaan bij de opdracht en hoe de bouw van het orgel door Hocque werd gerealiseerd. Na diens overlijden is zijn meesterknecht Hans Goltfuss verantwoordelijk voor diverse werkzaamheden. Interessant is te lezen hoe destijds na de oorlogsprikelen de gereformeerden de kerk in gebruik nemen en hoe de liturgische rol en het gebruik van het orgel bij de gereformeerden totaal anders is dan bij de katholieken. Ook hoe na een uitgestelde keuring betrokken kerkmeesters ontevreden zijn en vader en zoon Van Hagerbeer het orgel laten herstellen.

Het orgel na 1634

In het vijfde en laatste hoofdstuk *'De lotgevallen van het groot orgel na 1634'* vernemen wij niet alleen dat de componist en organist Joannes Baptista Verrijt destijds zijn katholieke geloof opgaf voor het gereformeerde om toch maar organist van dit orgel te worden. Ook lezen wij over het noodzakelijke onderhoud, waarbij de namen van o.a. Couzijns, Hoornbeeck, Müller, Garrels en J.H.H. Bätz genoemd worden. Wanneer in 1777 het orgel na een herstel wordt afgekeurd, verschijnt ook de Bossche aristocraat en orgelkenner mr. Jan van Heurn ten tonele. Heyneman krijgt, nadat hij eerst het kleine orgel op het oxaal heeft gerepareerd, in 1784 de opdracht tot reparatie van het groot orgel. Feitelijk wordt het nieuwbouw in de bestaande kas, waarbij hij slechts de balgen en de grotere labialen, zij het in gewijzigde vorm, gebruikt. Eind 1787 volgt na een keuring door Joachim Hess en Frans van de Dussen de oplevering. In 1810 gaat de kerk weer over in katholieke handen. Onderhoud wordt uitgevoerd door Delhay en Graindorge en een grondig herstel volgt door Vollebregt (1869). Hoewel het orgel nog prima functioneerde leidde de wens tot het hebben van een 'modern' orgel in 1897 tot de opdracht aan Gebr. Franssen voor vernieuwing en vergroting. Franssen bouwde in de hoofdkas een 66 stemmen tellend pneumatisch orgel, verdeeld over zeven etages. Gelukkig gebruikte Franssen, geheel of gedeeltelijk, het pijpwerk van 39 stemmen uit het oude orgel. Na de Tweede Wereldoorlog was een restauratie van het gebrekkig functi-

onerend en door oorlogsgeweld beschadigde orgel dringend noodzakelijk. Verschueren bouwde een nieuw elektropneumatisch *'universeel en representatief'* orgel, waarbij al het historische pijpwerk en een deel van dat van Franssen werd gebruikt: vier klavieren en 72 stemmen.

Bij de grote kerkrestauratie in de zeventiger jaren van de vorige eeuw kreeg Hans van der Harst de opdracht tot onderzoek met betrekking tot de historische delen van het orgel. Na zijn archiefonderzoek volgt een inventarisatie van het pijpwerk door dr. Jan van Biezen, rijksadviseur Onno Wiersma en Hans van der Harst. In zijn scriptie in 1981 legt Van der Harst e.e.a. uitgebreid vast. Dit leidde tot een plan voor reconstructie naar de situatie Heyneman met o.a. toevoeging van de waardevolle elementen van Vollebregt. Deze zorgvuldige reconstructie wordt uitgevoerd door Flentrop van 1982-1984, waarbij Bernard Edskes het adviseursteam versterkt. Het orgel telt nu 48 stemmen, waarbij het historisch pijpwerk zijn 'oude plek' heeft herkend.

Het fotowerk

Waar de teksten van de diverse hoofdstukken al gelaarde zijn met fraai - soms historisch - fotowerk van het orgel, begint op pagina 53 het 'complete fotobeeld' van deze bijzondere orgelkas. Op de 67 volgende pagina's zie je in adembenemende beelden hoe prachtig en gedetailleerd vier eeuwen geleden

de beeldsnijders met hun vakwerk eikenhouten delen hebben verwerkt tot een verrassende rijkdom van beeltenissen en sculpturen. Van de onderzijde van de galerij tot aan de bekroning met de klok worden alle details getoond. Van relatief klein uitgevoerde saterhermen, koppen en kopjes, ranken en motieven tot fraaie putti en levensgrote beeltenissen. Zuilen die op indrukwekkende wijze zijn voorzien van bladwerk en verfijnd uitgevoerde bazuinblazers op het snijwerk boven en onder de pijpenvelden. Maar ook de geciseleerde en vergulde frontpijpen worden in detail getoond. Met de foto's van b.v. de beelden van Judith en de dochter van Jephta, maar ook met de bazuinblazers van Jericho worden als het ware bijbelboeken geopend. De vergankelijkheid van de mens wordt indrukwekkend uitgebeeld met de - door het uurwerk aangestuurde - draaiende trommel met de dodendans. Ook nu besef je hoe bij de kerkrestauratie in de tachtiger jaren van de vorige eeuw het vet en roet van de brandende kaarsen van de muren en gewelven moest worden verwijderd en ook deze rijk bewerkte orgelkas zorgvuldig moest worden schoongemaakt.

Bijlagen

In de bijlagen worden o.a. de organisten genoemd die vanaf 1348 deze kerk dienden. Van een aantal van de

in vorige eeuwen dienende organisten werden herinneringsborden rond de klaviatuur op de orgelgalerij aangebracht, welke hier ook worden getoond. Naast de 'Dispositie in 1718' wordt ook de huidige vermeld, waarna ten slotte op twee pagina's literatuur- en bronvermelding plaatsvindt.

Indrukwekkend

Het orgel in de Sint Jan is mij redelijk goed bekend. In zijn uitstraling is dit in mijn ogen het meest imposante orgel van ons land. Het rapport van Hans van der Harst rond de restauratie van 1982-1984 geeft me iedere keer weer een boeiende kijk op de geschiedenis van dit instrument. In de kerk krijg je onvoldoende gelegenheid alle details in je op te nemen. Thuis kan je je fotowerk wat beter bekijken om de details te bewonderen van die delen van de kas welke vanuit de kerk zichtbaar zijn.

Wanneer je de vijf geschreven hoofdstukken van dit boek hebt doorgenomen, heb je al een imponerende indruk van het geweldig ambachtelijke werk dat hier in de Sint Jan in 's-Hertogenbosch is neergezet. Van Leeuwen geeft hierbij een pakkend beeld hoe destijds de besluitvorming was en hoe de ambachtslieden, met name de schrijnwerkers, aan de gang gingen. Leuke details larden de verhalen. Ook de

beschrijving van de ontwikkeling van de orgelbouw in de periode van de ontstaansgeschiedenis van dit orgel alsmede het orgelbouwtechnische deel geven een prima beeld hoe dit destijds verliep.

Het vierde hoofdstuk beschrijft zo fraai de detaillering van het beeldhouwwerk aan dit orgel, dat je direct in het fotowerk gaat bladeren om bevestigd te krijgen wat beschreven wordt. Wat een indrukwekkend werk is hier geleverd en wat mogen wij ons gelukkig prijzen dat deze kas voor ons bewaard is gebleven. Marc Bolsius heeft in prachtige foto's alle details weten vast te leggen. Nooit eerder kon men zo gedetailleerd kennismaken met deze imposante orgelkas. De beschrijving van deze details en de toelichting op de betekenis hiervan maken dit alles nog indrukwekkender.

Dat je een paginanummering bij de fotopagina's mist (maar er wordt wel 'doorgeteld') maakt het onmogelijk vanuit de tekst in het vierde hoofdstuk te verwijzen naar de juiste foto's. Dat is jammer want nu moet de lezer nog wel eens puzzelen over het 'waar zit wat'. Ook zou het eerst plaatsen van een overzichtsfoto van dat deel waar later de details van worden getoond het begrijpelijker maken. Een kleine kanttekening is te maken bij het in bijlage 'kaal' plaatsen van de 'Dispositie in 1718' zonder enige toelichting op b.v. de

omvang van de manualen en het pedaal. Een toevoeging zou e.e.a. begrijpelijker maken. En een foto van het pijpwerk op het hoofdwerk - zoals dat na 1984 gerealiseerd is - hoort mijns inziens niet thuis in een hoofdstuk waarin geschreven wordt over hoe vier eeuwen geleden de schrijnwerkers aan het werk gingen. Maar deze kleine kanttekeningen doen niets af aan dit indrukwekkende boek. Het is een zeer lezenswaardig boek in een boeiende verteltrant. Het verhaal laat je niet los, wat ook geldt voor het 'beeldverhaal'. Je blijft bladeren en je blijft je verwonderen over al die details. Wanneer je dit boek in de hand hebt gehad, kijk je de volgende keer absoluut met andere ogen omhoog wanneer je de Sint Jan bezoekt.

Complimenten en een 'bedankt' aan de initiatiefnemers en de 'uitvoerders' van dit boek over 'De Nachtwacht van 's-Hertogenbosch' is zeker op zijn plaats.

U begrijpt het: van harte aanbevelen. Het boek is ook te verkrijgen in de Sint Jan in 's-Hertogenbosch waarbij de opbrengst gaat naar het restauratiefonds van de kerk.

Uitgeverij WBOOKS
Orgelboek St. Jan
ISBN 9789462581636
auteurs Frans Sluijter
Marc Bolsius, Wies van Leeuwen
prijs € 19,95